

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ РЕЗЕРВІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. В статті розглядаються шляхи підвищення економічної ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема на основі виявлення та реалізації потенційних резервів. Пропонується алгоритм оцінки таких резервів та методичні підходи до його використання. Поняття резервів підвищення економічної ефективності розглядається не лише з позицій їх кількісного виміру, але й з врахуванням досягнення підприємством своїх цільових пріоритетів.

Ключові слова: економічна ефективність, резерви, витрати, ефект, окупність, валовий дохід.

Постановка проблеми. Досягнення високої ефективності завжди було і продовжує залишатися одним із найважливішим завдань як для народного господарства країни в цілому, так і для будь-якої його складової, в тому числі аграрного виробництва зокрема. Важко назвати господарський рівень, економічний ресурс, процес, важіль чи явище, стосовно яких не визначалася б ефективність. Аграрний сектор (сільськогосподарське виробництво) в цілому, його підкомплекси (галузі), підприємства, окремі продукти, біоенергетичні ресурси, економічні важелі (державна підтримка, оподаткування, страхування та ін.), виробничо-технічне постачання чи його дрібний фрагмент (відновлення спрацьованих деталей) розглядаються різними авторами з позицій їх ефективності. Така посилена увага до ефективності передбачає наявність потужного методологічного забезпечення та дієвого науково обґрунтованого інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Разом з тим, в останніх публікаціях можна констатувати певну невідповідність чи навіть суперечливість між масштабами використання терміну “ефективність” та висвітленням її теоретико-методологічних основ. Там же, де це робиться, основна увага приділяється переважно економетричному апарату визначення показників ефективності [1-6]. Така ситуація породжує необхідність більш

виваженого й адекватнішого визначення змісту поняття “ефективність”, що дозволить концептуально окреслити механізми її підвищення.

Постановка завдання. Потреба в даній статті зумовлена і такою особливістю сучасних аграрних підприємств як конфронтаційний характер внутрішніх економічних відносин між підприємцями та найманими працівниками. Це проявляється в тому, що оплата праці найманих працівників мало залежить від прибутковості господарювання, оскільки з підвищенням рівня рентабельності частка оплати праці у валовому доході зменшується і збільшується частка прибутку. Концептуальний задум даної статті полягає в тому, щоб узгоджено вирішувати такі проблеми сучасних аграрних підприємств як підвищення їх прибутковості і зростання оплати праці на базі використання відповідних резервів та гармонізації внутрішніх відносин.

Абсолютна більшість розробок подібного характеру спрямовані на підвищення економічної ефективності аграрних підприємств за рахунок більш повного використання мотивації якоїсь однієї групи суб’єктів господарювання – або “підприємців”, або найманих працівників [1-3, 5-6]. Разом з тим, їх поєднання дозволяє не лише збільшити кількість мотиваторів, а досягти ефекту синергії, що суттєво підвищує рівень господарювання та покращує його результати. Реалізація рекомендацій на практиці передбачатиме розробку та використання документації винятково локального нормотворення, тобто внутрішньогосподарського рівня. Більшість із них є загальновідомими для вітчизняної господарської практики – положення про внутрішньогосподарські економічні відносини на підприємстві, положення про підрозділ та внутрішні договори (контракти) між адміністрацією та підприємством, положення про оплату праці та норми і нормативи та ін. Розробка та впровадження таких документів не потребує великих додаткових витрат, а тому буде доступною кожному підприємству.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства є розгорнутою всебічною кількісною характеристикою передумов та результатів використання виявлених

резервів. Передумови – це необхідна для використання резервів додаткова ресурсна база, результати – це 1) додаткова сільськогосподарська продукція; 2) додаткові грошові надходження від її реалізації; 3) додатковий прибуток; 4) додаткові мотиваційні ресурси для стимулювання підприємця та найманих працівників; 5) зміцнення репутації підприємства на ринковій арені (good will); 6) посилення фінансової стійкості підприємства шляхом самострахування, тобто створення власних децентралізованих матеріальних та фінансових резервів (фондів).

Як бачимо, навіть побіжний перелік необхідних передумов та можливих результатів використання внутрішніх резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства переконливо засвідчує, що їх визначення потребує складних і трудомістких техніко-економічних розрахунків. Вони повинні відповідати трьом основним вимогам: 1) об'єктивності; 2) достовірності; 3) оперативності. Об'єктивність слід розуміти як повне врахування комплексу природно-економічних та соціальних умов функціонування аграрного підприємства. Вимога достовірності означає якомога повніше врахування в розрахунках усіх внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на витрати та результати підприємницької діяльності підприємства. Вимога оперативності – це необхідність виконання техніко-економічних розрахунків у стислі терміни, протягом яких вихідні умови їх виконання повністю зберігаються, а результати не можуть викликати ніяких сумнівів.

Великі обсяги, складний внутрішній зміст техніко-економічних розрахунків вимагають певної послідовності їх виконання та відповідної методики. Найбільш доцільно дотримуватись наступної послідовності – від показників фізичних обсягів продукції до необхідних для її одержання ресурсів та витрат, від фізичних обсягів до вартісної оцінки витрат та результатів. Результати слід визначати у вигляді розгорнутої системи показників: грошові надходження, валовий дохід (новостворена вартість, перевищення грошових надходжень над матеріальними витратами), прибуток. Зберігають своє значення і показники обсягів збуту товарної продукції, грошових надходжень,

рівня товарності тощо. Проте особливо важливо відновити зміст одного з ключових показників – валового доходу як перевищення грошових надходжень від реалізації продукції над матеріальними витратами на її виробництво. На жаль, нові документи бухгалтерської звітності, орієнтовані на так звані міжнародні стандарти (правила), втратили показник валового доходу в його класичному (Марксовому) вигляді й натомість надали перевагу валовому доходу як показнику грошових надходжень. Заміна далеко не рівнозначна. Змістовне наповнення, інформативність традиційного валового доходу не йде ні в яке порівняння з грошовими надходженнями. Валовий дохід колишнього змісту слід відновити у науковому обігу. Необхідно повернутись до класичної вітчизняної економічної тріади: грошові надходження, валовий дохід, прибуток. Оцінка резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства за показником валового доходу як перевищення грошових надходжень над матеріальними витратами має свою перевагу ще й в тому, що одночасно характеризує й додатковий мотиваційний ресурс. Отже, використання валового доходу як мірила новоствореної вартості значно розширює аналітичні можливості оцінки резервів підвищення економічної ефективності аграрного підприємства. Проте визначення валового доходу діючими методиками не передбачено, в них він ототожнений із грошовими надходженнями.

Ситуація з методикою визначення виробничих витрат при оцінці резервів підвищення економічної ефективності набагато простіша. Ця методика повинна бути максимально наближеною до офіційно встановленого порядку планування виробничих витрат та собівартості одиниці сільськогосподарської продукції. Саме завдяки цьому може бути забезпечена достовірність оцінки резервів. Тому найбільш доцільно користуватись офіційно затвердженою Мінагрополітики методикою планування витрат та калькулювання собівартості продукції сільськогосподарських підприємств. Цим самим буде забезпечена співставність методик оцінки резервів та результатів їх практичного використання. Тому результати використання резервів не будуть зазнавати ніяких спотворень,

відображатись у звітно-облікових документах цілком адекватно. Цій же меті має сприяти також і належне прогнозування якісних інструментів оцінки витрат та результатів використання резервів – ринкових цін на виробничі ресурси (послуги) та продукцію.

На жаль, до цього часу аграрні підприємства України не забезпечуються прогнозом цін ні на виробничі ресурси для потреб сільськогосподарського виробництва, ні на продукцію. В той же час згідно із Законом України „Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України” (березень 2000 р.) усі господарюючі суб'єкти мали отримувати цю інформацію. Пізніше Законом України від 16.06.2005 р. №2657-IV „Про державну підтримку сільського господарства України” було запроваджено мінімальні закупівельні ціни, які мали використовуватись продавцями (виробниками) сільськогосподарської продукції для планування своїх доходів. Це не були ціни купівлі-продажу, вони відігравали роль цінового індикатора для визначення початку фінансових інтервенцій. Проте чіткої системи прогнозування цін на аграрні ресурси та аграрну продукцію як державної до цього часу так і не склалась. Тому проблему прогнозування цінових параметрів ринкового середовища аграрні підприємства мають вирішувати власними силами.

Використання резервів об'єктивно вимагатиме від підприємств збільшення витрат спрямованих на їх залучення. Такі витрати можуть бути досить суттєвими, якщо вони стосуватимуться статей, що займають значну частку у загальній структурі витрат, а можуть бути і незначними, коли навіть кількаразове збільшення статті витрат з невеликою питомою вагою суттєво не вплине на їх загальний розмір. Окрім різного розміру, витрати на залучення резервів можуть мати і різну форму – речову та нематеріальну. Перша передбачає використання додаткових матеріальних ресурсів, наприклад, збільшення кількості добрив чи пально-мастильних матеріалів. Друга може стосуватися затрат часу, коли йдеться, наприклад, про вчасне виконання

польових робіт, чи затрат розумових зусиль для побудови раціональної моделі господарювання на основі наявної ресурсної бази.

Таким чином, витрати на залучення резервів можуть бути різними, але, маючи інформацію лише про їх розмір та форму, робити висновок про доцільність та ефективність таких витрат буде економічно некоректним. Так, не будуть рідкістю ситуації, коли ніби невеликі витрати, на які підприємство може піти без особливих зусиль, виявляться непродуктивними, а, отже, непотрібними. Цілком можливою може бути і окупність значним додатковим ефектом витрат, які на підприємстві вважатимуться великими. Тобто, основним критерієм доцільності та ефективності витрат на залучення резервів буде не легкість їх понесення підприємством (розмір та форма), а співвідношення між ними та ефектом, досягнутим в результаті їх дії.

Подібний стан речей вимагає наявності повної та достовірної інформації, яка б дозволила розраховувати такі співвідношення. Отже, для оцінки ефективності резервів крім уявлення про витрати, необхідні для їх залучення, обов'язковим має бути і уявлення про майбутній приріст ефекту. В даному випадку ми свідомо вживаємо термін „уявлення”, оскільки чітко розрахувати потребу у необхідних витратах та детально спрогнозувати рівень підвищення ефективності буде досить складно. Хоч, безперечно, чим точнішою буде така інформація, тим обгрунтованішим та ефективнішим буде прийняте на її основі управлінське рішення.

Загалом же робота, в результаті якої буде зроблено висновок про доцільність тих чи інших резервів, передбачатиме наступний алгоритм дій:

- визначення додаткових витрат, які може собі дозволити підприємство;
- виявлення резервів, які можуть бути залучені завдяки таким додатковим витратам;
- кількісна оцінка виявлених резервів;
- зіставлення додаткових витрат та додаткового ефекту.

Останній пункт фактично і буде оцінкою потенційних резервів. Якщо буде виявлено, що сума ефекту перекиває суму витрат, тобто, говорячи про

економічну ефективність підприємства з позицій, що одна додатково потрачена грошова одиниця принесе більше однієї грошової одиниці доходу є підстави вважати, що економічна ефективність підприємства зростає. Зрозуміло, що в кожному конкретному випадку позитивне рішення про доцільність залучення резервів буде прийматися на основі індивідуальних потреб, а, отже, різних співвідношень, і зростання рентабельності, скажімо, на 1 % може розглядатися як недостатня підстава для проведення роботи з виявлення та залучення резервів. Проте теоретично використання резервів буде вважатися ефективним, якщо витрати на їх залучення будуть окуплені і забезпечать будь-який додатковий ефект – на гривню витрат більше гривні доходу.

Робота з вивчення додаткових витрат та їх вплив на підвищення ефективності відома у світовій науці під назвою „маржинальний аналіз”. В його основу покладено використання категорії маржинальних, або, як їх ще називають граничних витрат. Вони є одним із основних інструментів управління ефективністю підприємства. Природа виникнення таких витрат якраз і пов’язана з тим, що підвищення ефективності господарювання завжди супроводжуватиметься додатковими витратами. Ці витрати відносно якогось базового рівня і отримали назву маржинальних.

Поняття маржинальних (додаткових) витрат тісно пов’язане із їх розподілом на постійні та змінні. Це зумовлено тим, що зростання витрат відносно їх базового рівня відбувається не однаково по усіх їх статтях. Таке зростання, тобто поява маржинальних витрат, спричинене лише зростанням змінних витрат. Тобто, структура маржинальних витрат складається лише із статей властивих змінним витратам, інакше кажучи, маржинальні витрати це змінні витрати, точніше їх прирістна частина. Тому при вивченні та аналізі майбутніх витрат на залучення резервів слід починати із їх класифікації на постійні та змінні. Щоправда, варто зауважити, що дана теза стосується лише матеріальних, речових витрат при інтенсивних методах господарювання. Витрати так званого інтелектуального капіталу під дану класифікацію не підпадають.

Після встановлення можливих розмірів додаткових витрат, як видно із наведеного алгоритму дій, визначаються резерви, які можуть бути залучені. Проте слід відзначити, що на підприємстві, де ресурси не є обмежуючим фактором, можливий і зворотній варіант. Спочатку визначаються потенційні резерви, а потім розраховуються витрати, необхідні для їх залучення. В будь-якому випадку визначення резервів починається із виявлення напрямів їх залучення. Детально проаналізувавши існуючу ситуацію та порівнявши її із потенційними можливостями, виявляють різницю між ними, яка і вкаже на напрями залучення резервів.

Коли напрями залучення резервів виявлені, для визначення доцільності залучення резервів необхідно їх кількісно оцінити. Така оцінка може виявитися досить складною справою і не завжди можливою. Так, якщо резервом збільшення прибутку розглядати зростання обсягів продукції, то в даному випадку нескладно підрахувати як зросте розмір прибутку при певному зростанні кількості продукції. Хоч, звичайно, в цій ситуації слід пам'ятати, що зростання обсягів продукції може вплинути, щонайменше, на такі фактори формування прибутку як собівартість та обсяги реалізації. Разом з тим, якщо резервом збільшення кількості продукції розглядати чітке дотримання усіх агротехнічних заходів чи застосування нових технологій, то в такому випадку кількісна оцінка резервів не може визначатися на основі інформації ні про заходи їх залучення, ні про кількісне значення витрат на ці заходи.

Оскільки оцінка резервів є обов'язковою для визначення їх доцільності, при відсутності чітких цифрових орієнтирів, розрахованих на основі норм та нормативів, така оцінка буде здійснюватися приблизно, методом експертних оцінок, виходячи із власного досвіду чи досвіду інших суб'єктів використання даного виду резервів. Експертні оцінки будуть основним методом і якщо заходи з виявлення та залучення тих чи інших резервів є експериментальними (піонерними) і не передбачають наявності досвіду, хоч ступінь достовірності інформації в цьому випадку буде не дуже високим.

Складнощі в достовірній кількісній оцінці резервів можуть бути викликані і таким фактором, як закон спадної продуктивності. Суть його полягає в тому, що додаткові витрати та ефективність підприємства будуть зростати нелінійно. На певних етапах збільшення того чи іншого ресурсу може викликати випереджаюче зростання ефекту, але потім темпи росту зрівнюються і нарешті ріст ефекту почне все більше відставати від росту ресурсів. Наприклад, при нормі внесення мінеральних добрив 100 кг/га, без врахування сили дії інших факторів, урожайність озимої пшениці становитиме, скажімо, 25 ц/га. Двократне збільшення добрив призведе до зростання урожайності, умовно кажучи, на 10 ц/га. Тобто, додаткові 100 кг мінеральних добрив забезпечили додаткові 10 ц зерна. Проте схема „100 кг добрив – 10 ц зерна” буде одноразовою і в подальшому змінюватиметься або в бік зростання добрив, або в бік зменшення приросту врожаю. Нарешті, на якомусь етапі виникне ситуація коли зростання кількості добрив не призводитиме до зростання урожайності, а потім і знижуватиме її. Тобто, добрива на цьому етапі перестають бути обмежуючим фактором, а, отже, резерв збільшення урожайності по цьому напрямі за незмінних інших умов буде вичерпаним.

Отже, зв'язок „факторна ознака – результат”, враховуючи дію закону спадної продуктивності, буде не лише нелінійним, а навіть і непрямопропорційним, тобто використання резервів не обов'язково призведе до підвищення ефективності. Додатково понесені витрати можуть навіть не окупитися, а тому дуже важливо спершу визначити „корисність” того чи іншого напряму залучення резервів. Якщо ж розрахунки показують, що на певних етапах залучення резервів темпи росту витрат поступатимуться темпам росту ефекту, то іншим важливим кроком буде визначення оптимального їх співвідношення. Теоретично воно буде тоді, коли одна додаткова грошова одиниця витрат забезпечуватиме максимально можливу кількість додаткових грошових одиниць ефекту. Хоч на підприємстві можуть бути обрані й інші співвідношення, залежно від стратегії його господарювання. Такі співвідношення, окрім максимізації коефіцієнта дохідності, можуть

передбачати максимізацію загальної суми прибутку, досягнення максимально можливого ефекту при заданому ліміті витрат та інші.

Розрахунок оптимальних для підприємства співвідношень між витратами на залучення резервів та потенційним ефектом вимагає серйозної аналітичної роботи. До того ж такий аналіз має бути багатофакторним, оскільки в прикладі з урожайністю на неї впливатиме не лише кількість внесених добрив. Якщо ж брати до уваги, що чітко передбачити дію усіх факторів є практично неможливо, то і розраховувати на повну реалізацію усіх виявлених резервів, як правило, не доводиться. Тобто, якщо при сортовипробуванні новий районований сорт озимої пшениці забезпечує урожайність на рівні 80 ц/га, а в підприємстві фактичний рівень урожайності при несортовому насінні 30 ц/га, то теоретично можна передбачити, що виявлені резерви зростання урожайності становлять 50 ц/га. Проте і слід розуміти, що відхилення будь-якого із параметрів від умов, які забезпечуються при сортовипробуванні, не дозволить використати виявлені резерви повністю.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне наголосити на наступному. Залучення резервів не обов'язково призводить до підвищення економічної ефективності. Для того щоб ефективність зростає витрати на залучення резервів мають бути меншими за отриманий додатковий ефект. Зіставлення таких витрат та ефекту буде не завжди простим, оскільки вони не завжди можуть мати грошовий вираз. При оцінці потенційних резервів слід враховувати непропорційність темпів зростання додаткових витрат та додаткового ефекту і намагатися знайти оптимальне їх співвідношення. Оскільки при кількісній оцінці виявлених резервів врахувати всі фактори їх формування майже неможливо, основним методом при проведенні цієї роботи буде метод експертних оцінок, який ґрунтуватиметься на використанні усієї можливої інформації – норм та нормативів, власного та передового досвіду, експертних припущень. Отримані дані не матимуть стовідсоткової точності, але будуть достатніми, щоб

визначити рівень підвищення ефективності на підприємстві та оцінити доцільність залучення резервів.

Список літератури

1. Біттер О.А. Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах: монографія / О.А.Біттер, Г.В.Ковальова, О.В.Мазуренко. - Івано-Франківськ: Галиц. Акад., 2011. - 182 с.
2. Брик Г.В. Економічна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Брик Галина Володимирівна; Львів. нац. аграр. ун-т. - Л., 2012. - 20 с.
3. Ковальова Г.В. Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Ковальова Галина Василівна; Львів. нац. аграр. ун-т. - Л., 2010. - 235 арк.
4. Скорнякова Ю.Б. Економічна ефективність інвестиційних проектів підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Скорнякова Юлія Борисівна; Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. - Д., 2012. - 20 с.
5. Сус Ю.Ю. Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств у пореформений період: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Сус Юрій Юрійович; Житомир. нац. агрокол. ун-т. - Житомир, 2010. – 184 арк.
6. Філімонов Ю.Л. Економічна ефективність виробництва продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Філімонов Юрій Леонідович; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В.Докучаєва. - Х., 2009. – 273 арк.

Summary. *The aim of the article is to identify opportunities to improve the economic efficiency of farms by attracting potential reserves. In the paper is a method of detecting these reserves and their evaluation.*

Use of reserves require companies increased spending designed to attract them. The main criterion for the feasibility and cost-effectiveness to attract reserves is not their size, and the relationship between them and the effect. Work as a result of which will be revealed reserves includes the following steps: identification of additional costs that can afford the company and to identify reserves that may be involved due to such additional costs; quantification of identified reserves, comparing additional costs and additional effects. If we find that the effect is greater than

cost, that one additional unit of money will bring more than one unit of money income is reason to believe that the economic efficiency of enterprises increased.

The study and analysis of future costs of bringing reserves should start with their classification into fixed and variable. Since the assessment of reserves is required to determine their feasibility in the absence of clear numeric targets, calculated on the basis of norms and standards, such an assessment will be carried out approximately by peer review, based on my own experience or the experience of other subjects using this type of reserves.

Involvement of reserves does not necessarily lead to an increase in economic efficiency. In order to increase the efficiency cost of raising reserves to have be less than obtained additional effect. In assessing the potential reserves should be considered disproportionate growth in additional costs and additional effects and trying to find their optimal value.

Keywords: *economic efficiency, reserves, costs, effect return, gross income.*

УДК 338:432

Пархоменко Л.А., к.е.н., доцент
Уманського національного університету садівництва

АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХРИСТИНІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

***Анотація.** В статті досліджено показники динаміки урожайності, посівних площ та валових зборів зерна, проведений їх аналіз на протязі п'яти років у сільськогосподарських підприємствах Христинівського району Черкаської області. Розглянуто вплив факторів на зміну валового збору зерна та економічну ефективність виробництва зерна у досліджуваному районі. Визначено основні шляхи підвищення ефективності виробництва зернових культур.*

***Ключові слова:** зерно, урожайність, виробнича собівартість, повна собівартість, ціна реалізації, чистий прибуток, рівень рентабельності, економічна ефективність, сільське господарство.*

Постановка проблеми. Проблема підвищення ефективності агропромислового виробництва – визначальний фактор економічного і соціального розвитку суспільства.

Зернові культури, які вирощують українські товаровиробники є найбільш конкурентоспроможною продукцією на зовнішніх ринках. Виробництво зерна залишається найбільш рентабельною галуззю сільського господарства України [1]. Виходячи з цього, майже всі підприємства центрального Лісостепу України мають зерновий напрям спеціалізації. Не є виключенням і сільськогосподарські підприємства Христинівського району Черкаської області.